

Вадим Менжулін

СМІШНЕ, ПУСТЕ ТА СУМНЕ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Більшість з тих, хто пише про загальний стан філософії в сучасному світі, готові з тими чи іншими застереженнями використовувати як базову метафору опозицію *континентальної* та *острівної* філософії. Під континентальною філософією маються на увазі численні філософські напрями, які домінують переважною мірою в Європі, тоді як до острівної традиції відносять провідні філософські уподобання представників англосовітської цивілізації (головним чином її теперішнього основного стовпа – Сполучених Штатів Америки). Широко визнаною є гадка, що головною відмінністю острівної традиції від континентальної є більша схильність першої до сцієнтизму. Відповідно, коли розмова заходить про такі «не зовсім наукові» форми філософування, як, скажімо, іронія, жарти або сміх, майже одразу виникає почуття, що їх краще шукати саме в роботах європейських мислителів. Майже апріорно припускається, що європейці у своєму філософуванні є більш розкутими, релаксованими, тоді як американці більш схильні до інтелектуального пуританізму. Це досить спрощене припущення. Для ілюстрації його обмеженості пропонуємо придивитися до однієї «дисидентської» праці, яка за стилем виглядає не дуже «американською», але належить саме американцеві та принаймні у певному сенсі може бути визнаною не менш американською, ніж деякі з праць стійких прихильників стандартів аналітичної філософії.

Вагомим підтвердженням припущення, що у даному випадку ми маємо справу із по-справжньому *американським* феноменом, дає сама Америка. Книжка, про яку йдеться, стала однією з головних подій у філософсько-книговидавничій справі на території США у 2005 р. Цей невеличкий елегантний томик (дрібний формат – 16 на 11 см, лише 68 сторінок, але у твердій обкладинці та за дуже пристойною ціною – \$9.95), що з'явився у продажу ще у січні 2005 р., на момент написання даної статті (лютий 2006-го) залишався на одному з перших місць у списку філософських бестселерів у найбільшій в Америці книготорговельній мережі *Barnes&Noble*¹. На протязі зовсім поки недовгого періоду свого існування ця книжка вже пригорнула до себе величезну увагу ЗМІ. Наприклад, за допомогою пошукової системи *Google* дізнаємося, що тільки в Інтернеті про неї згадується близько 400 000 разів. А ще, скажімо, у серпні 2005 р. в журналі *The New Yorker* (одному з найбільш популярних та впливових періодичних видань у колах американських інтелектуалів) з'явилася велика критична стаття, значна частина якої була присвячена саме цьому виданню [6].

Отже, що ж це за книжка? Хто її видав? Хто написав? Комбінація, яка виникає з відповідей на ці запитання, може виявитися дещо несподіваною

для слуху багатьох шанувальників філософської вишуканості та академічної коректності. В короткій довідці, що надано наприкінці книжки, написано, що автором є Гаррі Франкфорт – прославлений філософ моралі, заслужений професор департаменту філософії Принстонського університету. Опублікував книжку видавничій дім того ж університету, який зовсім не безпідставно вважається однією з найбільш значних академічних установ світу. Тобто все дуже респектабельно. Настроює на глибокий респект й академічний стаж автора, який тільки докторський ступень носить 52 роки (з 1954 р.), а ще до приходу в Принстон встиг стати членом Американської Академії мистецтв та наук та побувати завідувачем департаменту філософії не менш славетного Єльського університету (1978–1987) (див.: [8]). Однак з назвою книжки цього поважного наукового працівника ситуація дещо інша: почувши її вперше, *дуже важко утриматися від усмішки*. Річ у тім, що мовою оригіналу книжка Гаррі Франкфорта називається «On Bullshit» [5].

Далі починаються ускладнення – лінгвістичного та морального гатунку (мабуть тому, що йдеться все ж таки про філософа моралі!). Варіантів перекладу цієї короткої назви напрошується ціла низка, однак авторові даної статті, як не філологу, важко сказати, який з них буде одночасно і філологічно точним, і морально прийнятним. В багатьох канонічних словниках цього слова просто немає (див., напр.: [1]). Популярний сучасний електронний англо-російський словник Abby Lingvo (версія 9.0) дає такі варіанти: «абсурд», «ерунда», однак попереджає, що слово «bullshit» є *грубим*. Не дуже лагідними є значення й тих слів, з яких «bullshit» утворився. Слово «Bull» означає не тільки папську буллу, але й «бык; буйвол; самець кита, слона, аллигатора и др. крупных животных», «бычачий, бычий», а окрім того має такі сленгові значення, як «шпик; полицейский», та, що, на нашу думку, найбільш важливо, може також перекладатися як: «явная нелепость, противоречие; вздор; враки». Із словом «Shit» теж все «ОК». В Abby Lingvo говориться, що цей іменник належить до сленгу, є *грубим* та означає «а) дерьмо; б) понос; 2) вздор, чушь собачья; 3) дерьмо, дрянь (о человеке)».

Не виключено, що у багатьох з читачів вже є свої, досить оригінальні та стійки уявлення стосовно значення цього слова, широко відомого далеко за межами англомовного світу. Принаймні, той, хто бачив хоча б декілька американських фільмів із синхронним перекладом, добре знає, що слово «bullshit» вживається крутими або поганими американськими парубками або дівчатами в тих ситуаціях, у яких наші співвітчизники користуються набором слів, який у нас прийнято вважати руганиною (якщо не “матюком”). Можемо тільки припустити, що найбільш адекватним з лінгвістичної та моральної точок зору українським еквівалентом може служити слово «пусте», хоча такі варіанти, як «дурне», «дурниці», «ахінея», «порожня балаканина», «демагогія», «пустодзвонство», або російські «трёп», «чушь», «дребедень» та ціла низка менш академкоректних виразів. Але з метою

уникнути звинувачень у некоректності, нецензурності, або ущемленні чийсь прав на інтерпретацію, перекладемо у назві цієї праці лише те, що ніяких різночитань не викликає. Отже, придивимось уважніше до книжки Гаррі Франкфорта під назвою «Про булшіт». Починається вона із констатації актуальності проблеми та великих труднощів з встановленням точного значення слова «булшіт» в межах власно англійської мови: “Одна з найбільш визначних рис нашої культури – те, що в ній так багато булшіту. Це відомо кожному. ... Більшість людей глибоко впевнені у своїй здатності розпізнати булшіт та не потрапити під його владу. Отже, це явище поки не викликало серйозних роздумів і не стало предметом ґрунтовного дослідження. Внаслідок цього у нас немає чіткого розуміння, що таке булшіт, чому його так багато і які функції він виконує. ... Іншими словами, у нас немає теорії [булшіту]” [5, р. 1–2].

Про актуальність булшіту в Америці та – що для нас куди більш важливо – в Україні (зокрема – у нашому філософському житті) поговоримо згодом, але спочатку бажано розібратися з його значенням. З повсякденного вживання цього слова зрозуміло, що булшіт є різновидом повідомлення. Булшіт говорять (або пишуть, або передають якимось іншим чином – вітчизняний сленг дає ще один прекрасний варіант – булшіт «несуть») одні люди іншим, причому ті, кому його говорять, якщо вже вони *визнали це булшітом*, особливої радості не відчують. Слухати або читати булшіт не хочеться. Це загальновизнано. Але що робить булшітове повідомлення небажаним? Чому його не хочуть слухати? Тому, що воно є хибним, вводить в оману? Принаймні, таке припущення спадає на думку одним з перших. Однак це помилкове припущення, наполягає Гаррі Франкфорт.

Скориставшись як інсайтами деякими мудрими думками та сентенціями зі спадщини поетів Генрі Лонгфелло та Езри Паунда, а також філософа Людвіга Вітгенштейна, Франкфорт формулює власну теорію, згідно з якою булшіт це зовсім не обов'язково свідомо (та навіть несвідомо) брехня. Булшітом може стати будь-яке, *навіть істинне* повідомлення, якщо суб'єкта, котрий дане повідомлення робить, цікавить що завгодно, окрім власно його *істинності*. Принципова, сутнісна ознака булшіту в тому, що його транслятор (або ретранслятор) абсолютно не турбується, чи збігається те, що він говорить, з тим, про що він говорить. Проблема булшітера (людини, що говорить булшіт) зовсім не в тому, що він або вона не досягає у своїх висловленнях істини, а в тому, що навіть й не намагається її досягти. За словами Франкфорта, сутністю булшіту є зовсім не бажання збрехати, а «байдужість до справжнього стану речей» [5, р. 34]. Саме ця риса (байдужість) робить булшіт, на нашу думку, дуже небезпечним як із загальнолюдської, так і з суто філософської точки зору.

Справа у тім, що феномен байдужості у випадку із булшітом має дзеркальний характер. Саме через те, що головною ознакою та метою булшіту

зовсім не обов'язково є брехня, суспільство ставиться до булштерів досить толерантно: «Факт викриття як правило має менш суворі наслідки для булштера, ніж для брехуна» [5, р. 50–51]. Буквальної омани немає, ну і слава Богу, – так можна пояснити причини цієї різниці у ставленні суспільства до брехунів та булштерів. Останні байдужі до істини, а ми – до них. Однак подібне заспокоєння – ризикована річ. Толерантність до булштіту дає йому унікальну можливість – плодитися та розмножуватися майже безмежно («Одна з найбільш визначних рис нашої культури – те, що в ній так багато булштіту»). Якщо булштіт не такий небезпечний, як брехня, ним можна займатися з користю для себе, не хвилюючись при цьому за наслідки. Франкфорт наводить приклад усвідомлення корисності заміни брехні булштітом. Герой роману Еріка Емблера «Брудна історія» [4] робить таке визнання: «Хоча мені було лише сім років, коли вбили мого батька, я досі прекрасно пам'ятаю його самого та дещо з того, що він говорив. ... Однією з перших речей, яким він мене навчив, було: «Ніколи не кажи брехню, коли можеш добитися свого шляхом булштіту»» (цит. по: [5, р. 48]).

Яскравий, але далеко не єдиний приклад породженої подібними настроями грандіозної інвазії булштіту у життя людей в постіндустріальних суспільствах (і, зрозуміло, в найпостіндустріальнішому з них, тобто в США) – це, *на нашу думку*, такий могутній ударний механізм сучасної моделі капіталізму, як реклама. Вона давно перестала виконувати (якщо колись виконувала) свою справжню функцію – просто надавати людям істинну інформацію про певні товари, послуги, або, скажімо, суспільно-політичні сили та тенденції або цінності. Замість цього сучасна реклама (як економічна, так і соціально-політична, культурна тощо) майстерно користується останніми досягненнями у галузі інформаційних технологій і з їхньою допомогою відбирає у нас останні шанси подумати про власні потреби та цілі самостійно. За наслідки своєї діяльності реклама несе відповідальність дуже рідко, тому й ставиться до них в більшості випадків просто із стоїчною байдужістю. Незважаючи на те, що перші цікаві кроки у напрямку філософської критики реклами було, наскільки нам відомо, зроблено ще у 50-ті роки ХХ століття Роланом Бартом (див., напр.: [2]), з тих пір ця проблематика не тільки не стала менш актуальною але, навпаки, набула нового звучання і тому потребує подальшого аналізу, зокрема з урахуванням франкфортівських міркувань стосовно розростання булштіту та девальвації ідеалу істини у сучасному суспільстві.

Однак сам Франкфорт налаштований значно рішучіше. Він шукає *головного* винуватця дедалі більшої булштітизації людського життя. На таку роль реклама навряд чи підходить, бо насправді вона є лише одним з головних *інструментів* тієї суспільної моделі, що домінує у сучасному світі. Франкфорта ж цікавить фундаментальна ідеологічна матриця. Останньою виявляється один з найсакральніших об'єктів сучасної західної цивілізації

та її прихильників в інших регіонах світу (зокрема в Україні). Критика Франкфорта сягає аж самої ліберальної демократії та її головних символів віри – громадянського суспільства та свободи слова: “Булшіт стає неминучим, як тільки обставини вимагають від когось говорити без знання того, про що він говорить. ... [Це] виникає внаслідок широко розповсюдженого переконання, що на громадянині при демократії лежить відповідальність мати думки стосовно чого завгодно, або принаймні всього, що має відношення до управління справами в його країні” [5, р. 64–65].

Апріорно припускається, що широка або навіть нав’язлива циркуляція некомпетентних висловлювань стосовно чого завгодно може – у найгіршому випадку – вважатися лише маленьким недоліком демократії. В рамках сучасного демократичного суспільства відверті висловлювання нехай навіть абсолютно некомпетентних думок («Я так думаю!») наполегливо підтримуються, тоді як, скажімо, за брехнею зберігається статус досить суворого гріха. Всупереч цим поширеним переконанням Гаррі Франкфорт стверджує, що брехун принаймні в одному аспекті виявляється значно ціннішим для того ж самого суспільства суб’єктом, ніж булшітер. Брехун з більшою повагою ставиться до істини. Задля того, щоб сконструювати власне *брехню*, треба принаймні вважати, що є певна істина, яка цією брехнею викривлюється. Істина, нехай у вигляді протилежного полюсу, але все ж таки залишається у референтному полі брехні. Викриття брехні дає шанс знайти істину. Булшіт такої змоги не дає. В цьому його головна конкурентна перевага і головне гуманітарне злодіяння у порівнянні із брехнею. Остання обмежена та стримується істиною, тоді як булшіт від неї абсолютно вільний. Його тріумфальне та все стрімкіше просування територією нашого буття обумовлено саме цією «творчою» свободою – свободою від істини. «Булшітер, на відміну від брехуна, не спокушається на істину та не протиставляє їй себе. Він взагалі не звертає на неї увагу. Завдяки цьому булшіт є більшим ворогом істини, ніж брехня» [5, р. 61]. Зростання брехні рано чи пізно призведе до знаходження істини, чи принаймні до все більш потужних спроб її знайти. Зростання булшіту рівнозначно зростанню байдужості до істини: чим більше булшіту, тим більше скепсису, та навпаки – чим більше скепсису, тим більше булшіту.

Власне констатацією того, що паралельно із руйнацією ідеалу правильного, істинного знання (тобто із зростанням пізнавального скептицизму), відбувається все більше наповнення людського життя булшітом, завершується невеличка книжка про цей феномен, написана почесним професором моральної філософії. Кожен вільний оцінювати доробок професора Франкфорта на свій власний смак та розсуд, але, на нашу думку, повним булшітом його міркування все ж таки не назвеш. Особливої уваги заслуговує, як нам здається, занепокоєність цього філософа зростанням у наші часи скепсису по відношенню до ідеалу істини. В цьому плані ви-

кладена вище теорія виявляється не такою вже скандально оригінальною, як це може здатися на першій погляд. Близьким до теорії булшиту є, скажімо, такий важливий компонент французької філософії ХХ століття, як критика симулякрів, тобто образів, знаків або форм, за якими не стоїть ніякої реальності. Більш того, традиція філософської критики байдужості до реального стану справ існує вже не одне тисячоліття. Насправді їй практично стільки ж років, скільки й самій філософії. Згадаймо, наприклад, заклики елеатів відмовитися від гадок про світ, яким він здається, та стати на шлях осягнення реальності такою, якою вона є по-істині.

Однак, мабуть, найбільш виразним (можна навіть сказати – парадигмальним, зразковим) прикладом філософської стурбованості зростанням обсягів порожньої балаканини є, на нашу думку, сократівська критика софістів. Фактично, геніальний афінянин звинувачував їх у тому ж самому, в чому впливовий сучасний американський філософ моралі докоряє булштерів, а саме – у байдужості до істини. Дуже символічно, що перший був свідком та співучасником самих перших кроків демократії в історії людства, тоді як другий є членом суспільства, яке вже не одне десятиліття досить наполегливо презентує себе всьому світові як ледь не вищу фазу в розвитку цього устрою. До речі, цю аналогію можна продовжити: наявний у Франкфорта перехід від критики булшиту до критики демократії принаймні схематично нагадує світоглядний шлях, який пройшов найвідданіший учень Сократа (а, можливо, і його творець) – Платон. Правда, як нам можуть цілком слушно зауважити, між Сократом з Платоном, з одного боку, та Франкфортом – з іншого, є одна принципова відмінність: розповідаючи про те, як Сократ критикував своїх надто говірливих співвітчизників, Платон не вживав настільки сильних виразів, як булшит. Ризикнемо запропонувати як пояснення цієї відмінності таку тезу: чим більш розвинутою стає демократія, тим більш комфортно себе почувають любителі безкарної порожньої балаканини, а це, в свою чергу, зумовлює зростання незадоволення з боку шанувальників істини і, відповідно, підштовхує їх до більш різких випадів на адресу своїх головних конкурентів.

До речі, байдужість до істини з боку реципієнта є ще більш небезпечним явищем, ніж власно продукування булшиту. Булшитять іноді не з доброї волі, а із суворой життєвої необхідності. Однак споживають булшит виключно через духовну та інтелектуальну ледачість або безвідповідальність. Відповідно, чим більша кількість людей буде небайдужою стосовно істинності інформації, що циркулює навколо них, тим меншою буде присутність булшиту в їхньому житті. Бажано тільки, щоб ця небайдужість проявлялася не в протиставленні одному некомпетентному «Я так думаю!» ще одного, не менш некомпетентного «А я думаю не так, а ось як!». Пошуки істини потребують багато зусиль та часу і тому ними важко займатися паралельно із активною участю у порожніх дискусіях («bullshit

sessions» – є в англійській мові й такий сталий вираз).

Зрозуміло, у загальнолюдських масштабах консенсуси стосовно границь, за якими обмін інформацією перетворюється на обмін булштовими пасами, досягаються дуже рідко. Однак в межах професійних (особливо – наукових) спільнот ймовірність та необхідність досягнення стійких та обґрунтованих згод про те, як зменшити інтенсивність булштових шумів, є досить значними. На нашу думку, це цілком стосується й вітчизняного філософського простору. Як нам здається, одним з головних булштогенних чинників в сучасній українській філософії є, як й майже в усіх інших галузях людської діяльності, *надлишок інформації*. Істина є економною та аскетичною, вона потребує багато розумових зусиль, але не терпить надлишку говоріння. Коли багато говорять, істина гине – як квітка під проливними дощами або палючим сонцем. Інша справа булштіт – від надлишку говоріння він почуває себе все краще й краще.

Говорити й писати сучасному українському філософові заради простого професійного виживання треба навіть тоді, коли сказати абсолютно немає чого. Внаслідок зростання мінімальних розмірів кваліфікаційних робіт, підвищення ВАКівських нормативів стосовно кількості публікацій, необхідних для отримання академічних ступенів та звань, неминуче зменшується увага та послаблюються вимоги власне до змісту робіт і, відповідно, збільшуються обсяги філософського булштіту. Не сприяє пошукам істини й надто велика кількість інших формальних вимог, що виставляються ВАКом перед професійними науковцями. Виконання цих вимог нерідко відбирає стільки часу та сил, що на пошуки істини їх може просто не залишитися. Поява все нових та нових філософських підручників, навчально-методичних посібників, так само як і факультетів, журналів, сайтів та порталів, конференцій та семінарів, круглих столів та симпозіумів призводить, всупереч обіцянкам прихильників відкритого суспільства (автор концепції відкритого суспільства був не тільки затятим прихильником зростання кількості філософських дебатів, але й великим шанувальником істини), до зростання пізнавального скепсису. Інфляція форми майже неминуче обертається девальвацією змісту: «Нас багато, одні вважають так, інші – по-іншому, треті – ще якимось, отже, про істину спробуємо поговорити наступного разу».

Отже, книжка зі смішною назвою, що присвячена аналізу пустого, спонукає до досить сумних висновків. Утім, не виключено, що автор даної статті, знаходячись під впливом роботи Гаррі Франкфорта, надто драматизував ситуацію. Може, ніякого особливого постання булштіту у нас немає і це питання є актуальним тільки для американської філософії? Зрозуміло, на таке питання в змозі остаточно відповісти тільки все

українське філософсько-професійне співтовариство, причому не одразу, а поступово – після тривалих роздумів. Однак певні аргументи на користь припущення, що принаймні елементи драматизму (чи трагікомізму) все ж таки мають місце, можна знайти у нашій більш ранній публікації, в якій було проаналізовано низку філософських дисертацій, пов'язаних із вченням К.-Г. Юнга та захищених в Україні протягом останніх років [3]. Виявилося, що дуже часто змістовне «новаторство» у захищених та визнаних ВАКом дослідженнях є похідним від не зовсім коректного, дещо свавільного, не завжди внутрішньо послідовного та не особливо корисного тлумачення спадщини відомого швейцарського мислителя. Тоді, бажаючи «не драматизувати ситуацію», ми не знайшли нічого кращого, ніж скористатися для позначення цих фактів індиферентності до істини (в її трьох найбільш визнаних в сучасному академічному світі іпостасях – істина як відповідність реальності (кореспондентна теорія істини), істина як внутрішня узгодженість (когерентна теорія) та істина як корисність (прагматична теорія) термінологією Ричарда Рорті та кваліфікувати ці «винаходи» як акти «прагматичної реконтекстуалізації». До речі, в основу тієї статті було покладено матеріали доповіді, зробленої на теоретичному семінарі кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА у січні 2005 р., тобто того самого місяця, коли у світ вийшла книжка Гаррі Франкфорта «Про булшіт».

Примітки

¹ Інформацію взято з офіційного сайту В&N [7]. За станом на 08.02.06 дана книжка посідала перше місце у списку із близько двадцяти тисяч (19988) найменувань у підрозділі «Основні галузі філософського дослідження» (Nonfiction > Philosophy > Main Branches of Philosophical Study).

1. Аракин В.Д., Выгодская З.С., Ильина Н. Н. Англо-русский словарь: Ок. 36 000 слов.– 13-е изд., стереотип.– М.: Рус. яз., 1990.– 608 с.
2. Барт Р. Мифологии / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Зенкина.– М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2004.– 320 с.
3. Менжулін В. І. Нові пригоди архетипів // Актуальні проблеми духовності.– Вип. 6.– Кривий Ріг: КДПУ, 2005.– С. 111–128.
4. Ambler E. Dirty story: a further account of the life and adventures of Arthur Abdel Simpson.– N. Y.: Atheneum, 1967.– 269 p.
5. Frankfurt H. G. On Bullshit.– Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.– 68 p.
6. Holt J. Say anything. Three books find truth under cultural and conceptual assault.– The New Yorker.– August 22, 2005.– P. 69–74.
7. <http://www.barnesandnoble.com/>
8. <http://www.princeton.edu/pr/news/00/q1/0228-frankfurt.htm>
9. <http://www.pupress.princeton.edu/titles/7929.html>